

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Wydział Wychowania
Fizycznego i Zdrowia w Białej Podlaskiej

RYSZARD POLAK

ORCID: 0000-0002-5617-2333

ryszardpolak-ap@o2.pl

Uczucia i emocje w pedagogice i psychologii Stefana Szumana

Feelings and Emotions in the Pedagogy and Psychology of Stefan Szuman

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Polak, R. (2021). Uczucia i emocje w pedagogice i psychologii Stefana Szumana. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 34(2), 29–41. DOI: 10.17951/j.2021.34.2.29-41.

ABSTRAKT

Artykuł poświęcony jest zagadnieniom uczuć i emocji zawartym w bogatej spuściznie naukowej Stefana Szumana, opisanym w świetle jego dorobku pedagogicznego i psychologicznego. Przedstawiono w nim biografię uczonego, a następnie scharakteryzowano jego dorobek naukowy z zakresu psychologii i pedagogiki. Ponieważ Szuman w sposób szczególny interesował się twórczością artystyczną dzieci, omówiono jego poglądy w tej dziedzinie, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia uczuć i emocji, które towarzyszą tworzeniu i odbiorowi dzieł sztuki przez dzieci i młodzież. Następnie dokonano charakterystyki cech osobowych nauczycieli według Szumana, którego zdaniem nauczyciele w swojej pracy zawodowej powinni się zajmować dobrym wychowaniem estetycznym uczniów w szkołach. Zaprezentowano także poglądy polskiego psychologa na rolę sztuki w życiu dorosłego człowieka. W artykule zaakcentowano te elementy poglądów Szumana, w których wypowiadał się o udziale uczuć w procesie powstawania i odbioru dzieł sztuki.

Słowa kluczowe: Stefan Szuman; uczucia; emocje; wychowanie estetyczne; sztuka

WPROWADZENIE

Zagadnienia związane z problematyką uczuć stale są obecne w polskiej i światowej psychologii i pedagogice. Wynika to z faktu, że współczesna nauka docenia ich znaczenie w życiu indywidualnym i społecznym człowieka. W świe-

cie, w którym żyjemy, ciągle mamy bowiem do czynienia z uczuciowością przejawiającą się w różnych aspektach życia ludzkiego. Twórczość artystyczna jest efektem między innymi potrzeby wyrażania swoich uczuć przez twórców oraz chęci dzielenia się nimi z odbiorcami dzieł sztuki. W działalności pedagogicznej wychowawcy i nauczyciele, aby osiągać wymierne efekty swojej pracy, powinni poznawać świat uczuć dziecka, jego charakter, sposób myślenia i reagowania na zastaną rzeczywistość. W historiografii polskiej znajdują się publikacje, których autorzy wszechstronnie omawiają znaczenie uczuć w życiu człowieka, lecz rzadko zdarzają się podejścia interdyscyplinarne do tego zagadnienia, zwłaszcza przyjmujące perspektywę psychologii i pedagogiki równocześnie, oraz w sposób czytelny i zrozumiały przekazujące wiedzę takim odbiorcom, jak rodzice, wychowawcy czy nauczyciele. Dlatego ważne jest, aby historycy zajmujący się dziejami psychologii i pedagogiki przypominali i udostępniali dorobek badaczy, którzy w tej ważnej dziedzinie mają duże osiągnięcia. Takie analizy mogą się okazać inspirujące także dla profesjonalistów. Jedną z osób zajmujących się problematyką uczuć i emocji był psycholog i pedagog Stefan Szuman – postać w polskiej nauce nietuzinkowa, z zawodu lekarz, psycholog i pedagog.

BIOGRAFIA STEFANA SZUMANA

Stefan Szuman urodził się 2 stycznia 1889 r. w Toruniu. Rodzina Szumanów była znana z patriotycznych i katolickich tradycji i cieszyła się dużym szacunkiem wśród mieszkańców tego miasta (Wałęga, 2007, s. 168). Ojciec przyszłego psychologa był szanowanym chirurgiem, znanym z udziału w różnych akcjach charytatywnych przeprowadzanych na terenie miasta.

W 1908 r. Stefan Szuman ukończył Gimnazjum Realne i udał się do Wrocławia w celu podjęcia studiów medycznych na tamtejszym uniwersytecie, które ostatecznie skończył na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana Bawarskiego w Monachium i uzyskał tam tytuł doktora nauk medycznych w 1914 r. W latach 1915–1918 służył w wojsku pruskim, gdzie pełnił funkcję lekarza wojskowego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i zakończeniu walk o jej zachowanie, w latach 1919–1921 był lekarzem w Wojsku Polskim. Ponieważ od dziecka przejawiał zainteresowania filozoficzne, humanistyczne i artystyczne, zapisał się w 1921 r. na studia o tym profilu na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego. W 1926 r. obronił doktorat na podstawie dysertacji pt. *Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, a już rok później obronił rozprawę habilitacyjną pt. *Badania nad rozwojem apercepcji i reprodukcji prostych kształtów u dzieci*. W 1928 r. podjął pracę w Katedrze Psychologii Pedagogicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego (Łysiak, 2008). W latach 1929–1939 wykładał dodatkowo w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. W 1934 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas II wojny światowej pełnił funkcję lekarza w Armii Krajowej

(Tytko, 2014). W 1945 r. ponownie został profesorem na krakowskim uniwersytecie oraz prowadził zajęcia w Państwowej Szkole Pedagogicznej. Był represjonowany w latach 1950–1957 przez władze PRL. W 1960 r. został wysłany na wcześniejszą emeryturę (Przetacznikowa, 1982). Zmarł 16 maja 1972 r. w Warszawie.

ZNACZENIE TWÓRCZOŚCI STEFANA SZUMANA I JEJ CHARAKTERYSTYKA

Szuman był człowiekiem niezwykle czynnym zawodowo, w jego dorobku naukowym znajduje się wiele publikacji. Napisał kilkadziesiąt prac zwartych, głównie z zakresu psychologii i pedagogiki, a także kilkaset artykułów naukowych i popularnonaukowych. Do najbardziej znaczących naukowo należą między innymi: *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka* (Warszawa 1927), *Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym* (Lwów 1938), *Rozwój pytań u dziecka* (Warszawa 1939), *Psychologia wychowawcza wieku dziecięcego* (Warszawa 1946), *Poważne i przygodne zagadnienia afirmacji życia* (Katowice 1947), *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego* (Kraków 1947), *Ilustracja w książkach dla dzieci i młodzieży. Zagadnienia estetyczne i wychowawcze* (Kraków 1951), *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka* (Wrocław 1955), *Zagadnienia psychologii uczuć w świetle nauki Pawłowa* (Poznań 1956), *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Warszawa 1962). Ukazało się również kilka pośmiertnych wydań jego książek i wyborów pism, zamieszczonych głównie w różnych czasopismach pedagogicznych i psychologicznych, między innymi: *Dzieła wybrane* (t. 1–2, Warszawa 1985), *Natura, osobowość i charakter człowieka* (Kraków 1995), *Wybór pism estetycznych* (Kraków 2008).

Tak dużą liczbę publikacji Szuman zawdzięczał między innymi wydatnej pomocy swojej żony, która czynnie angażowała się w pomoc mężowi w gromadzeniu materiałów do pisanych przezeń dzieł, służyła mu radą, dokonywała także cennych korekt edytorskich jego maszynopisów (Ziółkowska, 2002). Publikacje Szumana dotyczą różnych dziedzin pedagogiki i psychologii. Jego dorobek publicystyczny doczekał się cząstkowych opracowań, chociaż nie powstała jeszcze gruntowna monografia autorska przedstawiająca jego sylwetkę i poglądy w sposób systematyczny i uporządkowany. Do najważniejszych publikacji omawiających poglądy psychologiczne polskiego uczonego należą między innymi artykuły Nowakowskiej (2017, 2019) z zakresu psychologii osobowości. Dużą wartość informacyjną i poznawczą mają prace: Manturzewskiej (2010) na temat Szumanowskiej psychologii muzyki; Tomkiewicz i Smolińskiej (1996) o psychologii sztuki Szumana; Kielar-Turskiej (2000, 2019) o jego psychologii wychowawczej i rozwojowej; Porayskiego-Pomsty (2017); Bernaś-Baran (2004) o pedeutologii; Kobryń i Sztobryna (1995) o filozofii wychowania.

Szuman jest postacią znaną polskim psychologom i pedagogom, chociaż niezbyt często jego prace są współcześnie przywoływane w monografiach naukowych. Zali-

czany jest do najwybitniejszych (obok Twardowskiego, Witwickiego i Baley, Heinricha, Błachowskiego, Dryjskiego, Dembowskiego) uczonych podejmujących badania z zakresu psychologii (Danecka-Szopowa, 2000, s. 53–54), znawców psychologii rozwojowej (Pieter, 1976, s. 261) oraz pedagogiki (wraz z Radlińską, Hessenem, Chałasińskim, Kamińskim, Siemieńskim, Suchodolskim, Urbańczykiem, Wroczyńskim) (Horbowski, 2004, s. 81–82). Niektórzy współcześni autorzy zaliczają jego twórczość i poglądy do tzw. nurtu pedagogiki kultury (Tytko, 2008; Kostkiewicz, 2013). Z pewnością jest to spowodowane sposobem, w jaki ten uczony formułował swoje poglądy, a także prezentował szeroką wiedzę historyczną i filozoficzną oraz z zakresu sztuki i literatury, którą się swobodnie posługiwał, przywołując ją w licznych dziełach (Słowińska, 2007, s. 89). Nie ulega wątpliwości to, że na bieżąco śledził stan polskiej nauki i wiedzy psychologicznej oraz czytał różne publikacje z tego zakresu, co widoczne jest w jego publikacjach. Jak wiadomo, duży wpływ na kształtowanie się poglądów wielu uczonych polskich miały badania prowadzone w ramach filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej oraz w innych środowiskach z nią związanych, skupionych wokół Błachowskiego, Nawroczyńskiego, Tatarkiewicza czy Znanickiego. Można zatem przypuszczać, że Szuman ulegał ich wpływowi, zwłaszcza w okresie przedwojennym, podejmował bowiem już wtedy krytykę Freudowskiej koncepcji człowieka, która była też krytycznie oceniana przez filozofów polskich skupionych wokół Twardowskiego i jego uczniów (Nowakowska, 2017). Wydaje się jednak, że jeszcze konieczne jest szczegółowe zbadanie skali wspomnianego wpływu przez badaczy dziejów polskiej filozofii i psychologii.

Po II wojnie światowej poglądy Szumana były już bardziej samodzielne i oryginalne, przy czym należy dodać, że formułował je na podstawie wielu samodzielnie przeprowadzonych badań oraz w oparciu o dzieła klasyków polskiej i światowej psychologii i pedagogiki.

TWÓRCZOŚĆ ARTYSTYCZNA DZIECI WEDŁUG SZUMANA ORAZ WPŁYW ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO NA ICH WYCHOWANIE ESTETYCZNE

Uczony starał się wyciągać wnioski z obserwacji zachowań dzieci i młodzieży w różnych stadiach ich psychicznego i fizycznego rozwoju. Śledził ich zachowanie, zainteresowania poznawcze, zmiany zachodzące w psychice i fizjologii. Szczególnie zainteresowania dziecięcą twórczością artystyczną były dla niego bardzo inspirujące. Jak zauważył, „umysł dzieci dopiero z wiekiem stopniowo się problematyzuje i właściwie dopiero u młodzieży dochodzą do świadomości zagadnienia problematyczne światopoglądu w zakresie filozoficznym, społecznym, etycznym i kulturalnym; w tym wieku zaczyna się bardzo żarliwe ich rozpatrywanie” (Szuman, 1947b, s. 41). W pierwszym okresie swojej aktywności dzieci – również w dziedzinie swoich twórczych zainteresowań i ich realizacji – są bardzo sponta-

niczne, czasami wręcz „naiwne” w swojej bezpośredniości i szczerości, zwłaszcza gdy porównamy ich rysunki z dziełami artystów dorosłych. Jak pisał Szuman:

Rysunki dziecka mają nieraz wielki urok, trudny zresztą do zanalizowania i wytłumaczenia. Artyści i wybitni malarze z zachwytem przyglądają się tym czarującym barwnym malowankom. Nie jest to sztuka w zwykłym tego słowa znaczeniu. Artysta włada swoją sztuką i panuje nad kształtem i barwą, tworząc dzieła wybijające się ponad poziom i stające w pierwszych szeregach postępu kultury. Dziecko natomiast tworzy mimo woli, bawiąc się rysowaniem, nie umie rysować, lecz rysuje, jak umie i nie wychodzi na ogół ponad poziom sztuki dziecięcej. (Szuman, 1990, s. 90)

Wychowawczy wpływ środowiska społecznego oraz rodziców i innych wychowawców na dzieci we wczesnym dzieciństwie jest zdaniem Szumana bardzo istotny dla kształtowania się osobowości człowieka w dorosłości, ponieważ wywiera niemożliwe do zatarcia psychiczne piętno. Jak twierdził uczony, „w dzieciństwie przyswajamy sobie poglądy naszego otoczenia i środowiska w sposób mimowolny, bezwiedny i bezkrytyczny. Gromadzimy w ten sposób zasadniczy trzon pojęć o najróżniejszych rzeczach, co stanowi punkt wyjścia naszego rozwoju i naszych późniejszych poglądów w różnych dziedzinach” (Szuman, 1995, s. 155). Dojrzały światopogląd człowieka, oparty w dużej mierze na przemyśleniach i wiedzy zdobytej w szkole, środowisku rodzinnym i społecznym oraz na własnych doświadczeniach życiowych, kształtuje się w duszy człowieka stopniowo. Jest to proces niewątpliwie rozłożony w czasie, zaczyna się bowiem w dzieciństwie, następnie nabiera coraz większego znaczenia i wartości w życiu dorosłym, chociaż najczęściej zręby takiego usystematyzowanego poglądu na świat pojawiają się już u młodzieży. Szuman był przekonany, że „umysł dzieci dopiero z wiekiem stopniowo się problematyzuje i właściwie dopiero u młodzieży dochodzą do świadomości zagadnienia problematyczne światopoglądu w zakresie filozoficznym, społecznym, etycznym i kulturalnym; w tym wieku zaczyna się bardzo żarliwe ich rozpatrywanie” (Szuman, 1947b, s. 41).

Jak twierdził, należy mieć na uwadze to, że niewolnicze opieranie się na tradycyjnych wzorcach i modelach wychowania nie jest pożyteczne, mimo to nie można go w całości odrzucać. Dotyczy to zwłaszcza kwestii wychowania estetycznego, kiedy to rola wychowawcy, która we wcześniejszej pedagogice i psychologii sprowadzała się raczej do wyjaśniania doświadczanej rzeczywistości poprzez oddziaływanie na rozum, powinna być zastępowana kształceniem polegającym na bezpośrednim udostępnianiu dzieciom dzieł sztuki lub ich kopii, umożliwianiu im obcowania z nimi, by mogły rozwijać swoje potencjalne możliwości tworzenia dzięki doskonaleniu manualnych sprawności oraz wyostrażaniu zmysłów słuchu i wzroku. Zdaniem Szumana

[u]dział wychowawców w procesach wychowania estetycznego należy (...) uznać za moment dodatkowy i drugoplanowy, za czynnik głównie pomocniczy. Nie znaczy to jednak, że w wy-

chowaniu estetycznym działalność wychowawców jest czymś mało ważnym i zbędnym. Bez pomocy nauczania i wychowania nie rozwinąłby się nikt ani intelektualnie, ani moralnie, ani społecznie, ani kulturalnie, ani też estetycznie w tej mierze, jak to postuluje i tego wymaga od każdej jednostki rozwinięta, udoskonalona i pogłębiona cywilizacja, kultura i moralność społeczeństwa ludzkiego. Także w wychowaniu estetycznym działalność wychowawców odgrywa rolę bardzo doniosłą. Jest ona jednak, w tym przypadku, podporządkowana bezpośrednio oddziaływaniu utworów artystycznych na odbiorców. (Szuman, 1975a, s. 127)

CECHY NAUCZYCIELA I JEGO WPŁYW NA WYCHOWANIE – ZWŁASZCZA ESTETYCZNE – DZIECI I MŁODZIEŻY

Wiele miejsca w naukowej twórczości Szumana poświęcił cechom charakteru i umiejętnościom nauczycieli, którzy jego zdaniem w swojej działalności powinni w sposób szczególny dbać o wychowanie estetyczne uczniów w szkołach, ponieważ jest ono istotnym elementem wychowania i wykształcenia szkolnego (Bernaś-Baran, 2004). Twierdził zarazem, że nie każdy człowiek ma do nauczania odpowiednie predyspozycje, dzięki którym mógłby oddziaływać skutecznie i właściwie nie tylko na rozum, ale i na uczucia wychowanka. Talent pedagogiczny nie jest bowiem

jednolitym uzdolnieniem, wrodzoną jakąś potencją, lecz jest formą postępowania z ludźmi tak, aby ich nie urazić, aby zachować ich przychylność, oddziaływać na nich tak jak się zamierza, a jednak nie wywoływać zbytniego oporu, unikając niepotrzebnych konfliktów i starć. Takt wymaga, aby się intuicyjnie czy świadomie wyczuło i wiedziało, co partner czuje i myśli, aby się przewidziało, jak zareaguje na dany krok, jak się ustosunkuje zewnątrz i wewnątrz do pewnych wymagań. (Szuman, 1974, s. 28–29)

Według Szumana nie da się żadnych umiejętności nauczycieli w praktyce szkolnej tak efektywnie wykorzystać, by można było tylko ich pracy dydaktycznej zawdzięczać wychowanie estetyczne ucznia.

Duże znaczenie w dziedzinie wychowania społeczeństwa, zarówno moralnego, jak i estetycznego, zdaniem Szumana powinno mieć oparcie współczesnych zasad wychowawczych i dydaktycznych na osiągnięciach współczesnej psychologii, która pozwala wypracować lepsze i bardziej skuteczne metody dydaktyczne niż w poprzednich wiekach, dostosowane do psychiki nauczanych. Lepszą efektywność w tej dziedzinie może ułatwić pedagogom odejście od zorientowanych racjonalistycznie praktyk kształcenia i wychowania, w których tylko kształcenie oparte na oddziaływaniu nauczyciela na rozum ucznia ma priorytetowe znaczenie. W opinii Szumana tradycyjne wychowanie społeczeństwa polskiego opierało się właśnie głównie na racjonalistycznych założeniach, które – nie uwzględniając bogactwa uczuć, których rozwój także jest dla zachowania moralnej kondycji człowieka potrzebny – miało charakter jednostronny. „Wychowanie tradycyjne było – zdaniem moim – wychowaniem jednostronnie racjonalistycznym, a ten kurs utrzymuje się w nim nadal, ze szkodą dla rozwoju człowieka, w którym jedynie uczucie,

na równych prawach z rozumem władające, może ukształtować pełną i dojrzałą osobowość” (Szuman, 1985, s. 65). Szuman słusznie uważał, że nie można bagatelizować faktu, iż uczucia mają duże znaczenie zwłaszcza dla młodych ludzi, mimo że są trudne do wyrażenia, opisanie i sprecyzowania za pomocą języka, szczególnie naukowego.

Życie uczuciowe (pod względem rodzajów i odmian jakości uczuciowej), jest o wiele bogatsze niż się zdaje. W porównaniu z tym bogactwem język bywa bardzo ubogi. Poszczególnymi terminami oznaczamy jedynie najbardziej typowe reakcje, procesy, stany i dyspozycje uczuciowe i wzruszeniowe, nie licząc się zupełnie z bardzo zróżnicowanym charakterem tysięcy odcieni konkretnych przeżyć emocjonalnych. (Szuman, 2008, s. 181)

W procesie wychowania estetycznego najbardziej znaczące jest to, aby nauczyciel sam był dobrym znawcą sztuki, w przeciwnym wypadku nie będzie mógł skutecznie zainteresować osób nauczanych, a już na pewno nie przyczyni się do tego, że rozwiną się wśród nich często ukryte talenty i zdolności, które przecież same nie dojrzewają, tylko wymagają należytego ich pielęgnowania i rozwoju. Jak pisał:

Tylko ten wychowawca, który rzeczywiście szerzej, bardziej wnikliwie i głębiej niż jego wychowankowie pojmuje i przeżywa utwory artystyczne, ma podstawowe warunki, aby swych wychowanków, wykorzystując dzieła sztuki, estetycznie wychowywać. Zarówno w nauczaniu, jak i w wychowaniu każdy wychowawca musi przecież więcej i lepiej wiedzieć, rozumieć i umieć niż jego wychowankowie, jeżeli ma ich kształcić i wychowywać. W zakresie wychowania estetycznego musi on lepiej i głębiej oraz bardziej trafnie i adekwatnie niż wychowankowie odczuwać, przeżywać i oceniać dzieła sztuki, które im prezentuje, jeżeli ma obudzić w nich wrażliwość na piękno tych dzieł oraz potrzebę obcowania z nimi. Wychowawca musi też mieć wyrobiony smak estetyczny. Jeżeli go nie posiada, nie będzie potrafił rozeznaczyć [się] w wartości utworów artystycznych i może być skłonny wychowywać młodzież na utworach, które nie są najlepszej jakości. (Szuman, 1975a, s. 128)

Każdy pedagog, jak twierdził polski uczonek, musi nauczyć swojego wychowanka i ucznia odpowiedniego stosunku emocjonalnego do utworów, zwłaszcza muzycznych, a także zachowania do nich odpowiedniego dystansu, ponieważ młodzi ludzie zbyt często popadają w obiektywnie nieprzydatny dla nich, a nawet szkodliwy sentymentalizm. „W czasie słuchania muzyki – radził polski psycholog – nie wolno puszczać swoich uczuć samopas. Rola tych uczuć jest służebna i służy ona konkretyzacji utworu w naszej świadomości, lecz nie subiektywnemu upajaniu się i oszołomieniu muzyką” (Szuman, 2008, s. 187).

Pedagodzy i wychowawcy zdaniem Szumana powinni większą wagę przywiązywać do ruchu młodego człowieka, ponieważ wyraża on różne nastroje, emocje, uczucia. Inaczej się poruszamy, gdy jesteśmy czymś zaniepokojeni, zdenerwowani, smutni, a inaczej wtedy, gdy jesteśmy weseli i mamy pogodny stosunek do otaczającej nas rzeczywistości. Sposób zachowania się innych ludzi, wyrażający się w gestach i ruchach ciała, wpływa także na otoczenie i reakcje tych, którzy

owe ruchy człowieka obserwują. Również muzyka pobudzająca nasze zmysły i wyobraźnię, skłaniająca nas do refleksji ma niebagatelny wpływ na naszą postawę moralną (Szuman, 1951, s. 108). Źle jest, jeśli prowadząc lekcje, nauczyciel za wszelką cenę próbuje zapanować nad emocjonalnymi reakcjami uczniów na przedstawiane przezeń treści nauczania, rygorystycznie wprowadzając w klasie atmosferę napięcia i wzmożonej uwagi. To powoduje, że zajęcia dydaktyczne stają się, zwłaszcza dla młodych ludzi, męczące i mało atrakcyjne. „Nauczyciel, który po prostu tylko komenderuje uwagą klasy – nie wyjaśniwszy, dlaczego należy uważać na lekcji – bo nie umie wzbudzić w uczniach poczucia odpowiedzialności i nie jest zdolny pokazać im wartości wiedzy i kultury umysłowej, nie stworzy atmosfery prawdziwego skupienia i rzetelnej pracy na swych lekcjach” (Szuman, 1961, s. 42).

Jak zauważał Szuman, wychowanie estetyczne różni się od wychowania moralnego czy też nauczania przedmiotów nieartystycznych w szkołach. O ile w ostatnich dwóch przypadkach dużą rolę odgrywa w nim obecność i bezpośredni wpływ wychowawcy na dzieci i młodzież, o tyle w pierwszym z wymienionych zasadnicze znaczenie ma przede wszystkim bezpośredni kontakt z dziełem sztuki, dzięki czemu możliwe jest pielęgnowanie i wyostanie zmysłów, rozwijanie wyobraźni i pielęgnowanie uczuć. „Dzieło sztuki staje się dla nas żywe i wymowne w miarę tego, jak w nie wnikamy, coraz pełniej je poznajemy i coraz wyraźniej przeżywamy. Dzieło sztuki zaczyna żyć swoim życiem dopiero wówczas, gdy się w nas odezwie, gdy znajdzie w nas oddźwięk” (Szuman, 1975d, s. 22).

Szuman postulował wychowanie estetyczne dzieci i młodzieży w najszerszym tego sformułowania znaczeniu (Kobryń, Sztobryn, 1995). Powinno ono obejmować również wychowanie literackie, które możliwe jest dzięki propagowaniu lektury dobrych utworów wierszowanych oraz podejmowaniu się analiz wierszy wybitnych poetów w szkołach. Dzięki temu możliwe jest, jak uważał, dostrzeżenie przez czytelnika często niezauważanych przez niego, a dostrzeżonych przez poetę aspektów rzeczywistości, przez nikogo wcześniej niewypuklanych (Szuman, 1948, s. 68). W wychowaniu literackim należy zwracać baczniejszą uwagę na kształtowanie umiejętności pisania przez dzieci. Źle jest, jeśli nauczyciel języka polskiego narzuca dziecku sztywne reguły pisania wypracowań, niedostosowane do jego wieku i mentalności.

Wypracowania szkolne mają przeważnie charakter lichych i mizernych, dyletanckich elaboratów, bo są wymuszone i wypocone, bo są dla dziecka nudne, bo dziecko w nich powtarza obce zdania i sądy o rzeczach, bo je sporządza według szablonu zaleconego przez nauczyciela, bo dziecko naśladuje w nich nudny język lekcji szkolnej, a przestaje mówić własnym językiem, bo nie gra w nich żywym tętnem własna inwencja dziecka itp. (Szuman, 1947a, s. 28)

ROLA I ZNACZENIE SZTUKI W DOROSŁYM ŻYCIU CZŁOWIEKA

Zarówno tworzenie dzieł sztuki, jak i ich poznawanie nie należy do tzw. praktycznej dziedziny życia człowieka. Zdaniem Szumana dziedzina ta wykracza poza sferę ludzkiego technicznego i interesownego działania oraz ma teoretyczny, bezinteresowny wymiar. Jak pisał,

w dzieła sztuki wpatrujemy się, wsłuchujemy i wczytujemy nie dlatego, by w stosunku do nich praktycznie, odpowiednio i celowo się zachować. Poprzestajemy na skupionym, wrażliwym, wnikliwym i możliwie wyczerpującym percypowaniu, poznawaniu i doznawaniu wszystkiego, co każde z nich nam prezentuje. Percypowanie i poznawanie dzieła sztuki nie pobudza nas do coraz szerszego i wyczerpującego obejmowania i rozumienia go naszą świadomością, naszym poznaniem, gdy zaś zaczęliśmy odczuwać i doznawać estetycznej wartości dzieła, korzystamy ze sposobności oraz z coraz większą gotowością i zachwytem ulegamy temu, czego estetycznie doznajemy. (Szuman, 1975c, s. 97)

W ten sposób Szuman nawiązywał do klasycznego, Arystotelesowskiego podziału dziedzin ludzkiej aktywności na teorię (nauka i filozofia), praxis (poznanie praktyczne i techniczne działanie) oraz dziedzinę sztuki, z tym że twórczość artystyczna w jego ujęciu została zaliczona do dziedziny poezji i sztuki, chociaż nie używał w swoich tekstach takich klasyfikacji i podziałów (Krapiec, 1991, s. 14–17).

Współczesny nam, nadmiernie racjonalistycznie zorientowany na rzeczywistość człowiek zdaniem Szumana musi odrzucić stoicki ideał uczuciowego zobojętnienia, ponieważ w życiu każdej osoby, szczególnie tej życiowo aktywnej, brak aktywności i zaangażowania jest źródłem zastoju, marazmu i degradacji. „Pięknie jest żyć i czuć, że się żyje, a przykrym stanem uczuciowym jest stan jałowego zobojętnienia” (Szuman, 1948, s. 35). Uczuciowość, czyli zdolność do przeżywania uczuć, nastrojów i wzruszeń, jest przecież cechą wrodzoną każdej osoby i rozwija się wraz z jej rozwojem psychofizycznym, który z kolei uzależniony jest od jej doświadczeń życiowych, dlatego jest ona w życiu ludzi tak istotna.

Uczucia pierwotnie mają charakter samorodny i bezprzedmiotowy. Bezprzedmiotowymi nazywam stany i procesy uczuciowe niezwiązane z określonym przedmiotem, a samorodnymi uczucia powstające w nas niezależnie od podniecia zewnętrznej. Wraz z rozwojem doświadczenia uczucia nasze stają się coraz częściej uczuciami reaktywnymi i przedmiotowymi. (Szuman, 1995, s. 46)

Dużą rolę w kształtowaniu uczuciowości człowieka odgrywa muzyka. W różnorodny sposób wpływa ona na władze duchowe człowieka oraz oddziałuje na jego sferę uczuciową, a jej znaczenie ma bardzo szeroki zakres – dotyczy zarówno osoby komponującej utwór, grającej, jak i odbiorcy utworu muzycznego, czyli słuchacza, w a przypadku utworów tanecznych – tancerza. W pierwszym z wymienionych przypadków kompozytor „wyzwała napięcie wzruszeniowe grającego, analogicznie do tych [wzruszeń i uczuć – R.P.], jakie poruszały kompozytora, gdy tworzył

swój utwór” (Szuman, 1951, s. 108). Słuchacz zaś odczuwa i przeżywa to, co czuł kompozytor i grający, a także „wyczuwa ruchy i gestykulacje wyzwalające określone napięcia i poruszenia utworu” (Szuman, 1951, s. 109). Muzyka prawdziwego artysty ma swoje źródło w realnych przeżyciach i doznaniach, które oddziałują na jego świadomość, a także wpływa na kształtowanie realnych myśli, przeżyć i działań odbiorców. Dla przykładu muzyka marszowa pobudza do maszerowania i spacerów, nawet gdy nie wiemy dokładnie, czy intencją kompozytora i grającego było właśnie nakłonienie nas do takiego aktu (Szuman, 1951, s. 192).

Zdaniem Szumana człowiek, aby mógł zostać artystą, musi nie tylko posiadać talent, lecz także musi mieć – jak każda osoba – możliwości poszerzania kręgu swoich zainteresowań w dziedzinie sztuki i jej tradycji oraz historii.

Żaden artysta, nawet największy i najbardziej utalentowany i oryginalny, nie mógłby jednak stworzyć swoich dzieł, gdyby nie miał sposobności poznać, przeżyć i ocenić innych wartościowych dzieł sztuki, jakie powstają współcześnie w tym społeczeństwie, w tej cywilizacji i kulturze, w której żyje, a również przez nią w szerszym kręgu tego świata. (Szuman, 1975b, s. 42)

Dzieła sztuki powstają dzięki temu, że w każdej populacji ludzkiej rodzą się i żyją oraz przejawiają swoje zainteresowania ludzie mający szczególne predyspozycje do ich tworzenia. Aby twórczość artystyczna mogła faktycznie się rozwijać, całe społeczeństwo musi zapewnić optymalne warunki jej istnienia poprzez umożliwienie zdobywania artystom dobrego wykształcenia, wiedzy i odpowiednich umiejętności praktycznych.

Wybitne, wielkie dzieła sztuki zawdzięczają swoje istnienie talentowi i geniuszowi artystów, którzy je stworzyli. Aby jednak ów talent czy geniusz się rozwinął i dojrzał, są niezbędne takie warunki, które stwarzają możliwości jego właściwego i pełnego ukształtowania. Talenty osiągają dopiero wówczas swój poziom, gdy stały się umiejętnościami, a więc w dziedzinie twórczości artystycznej dopiero wtedy, gdy na ich podstawie ukształtowała się umiejętność tworzenia niezwykłych, doskonałych dzieł sztuki. O jakości i poziomie tych twórczych umiejętności decydują zatem m.in. warunki, w których się rozwijał talent czy geniusz artysty. (Szuman, 1975e, s. 136)

Ta sama prawidłowość dotyczy życia literackiego i powstawania dzieł literackich. Twórca powinien zdobyć gruntowne wykształcenie z zakresu dziejów literatury poprzez obcowanie z nimi już w trakcie nauki szkolnej. Należy dodatkowo zauważyć, że wiele sukcesów twórczych zależy od indywidualnych uzdolnień i zainteresowań oraz wysiłku intelektualnego autora:

Literackim ukształtowaniem języka na piśmie kieruje przez pewien czas szkoła, ale właściwa praca przyszłego literata nad kształtowaniem własnej techniki pisania jest twórczością w zasadzie samorodną. Kształcił się on na utworach wybitnych pisarzy, ale kształcił się w zasadzie sam, samodzielnie, samotwórczo. (Szuman, 1947a, s. 25)

Konieczność zapewnienia wychowania i kształcenia estetycznego na wysokim poziomie wiąże się z potrzebą zapewnienia artystom odpowiednich warunków do pracy i godziwego życia. Dzieła sztuki powstają bowiem dzięki bardzo wyczerpującej pracy tych, którzy je tworzą: „Wytwarzanie dzieła to (...) praca twórcza, która wymaga wielkiego skupienia i wysiłku ze strony artysty, ciężkiego zmagania się z powstającym dziełem i samym sobą” (Szuman, 1975b, s. 45).

Zdaniem Szumana dzieło sztuki, jeśli obiektywnie ma dużą wartość, wytrąca nas z uczuciowego zubożenia, wpływa na nasze nastroje, pobudza do intelektualnej aktywności: „Dzieło sztuki gra na naszych uczuciach, ale ono wywołuje w nas równocześnie estetyczny smak różnych uczuć (...) i tymi smakami nas podnieca, pobudza, karmi i syci” (Szuman, 1948, s. 35). Jeżeli owo dzieło jest obiektywnie piękne i ma ponadczasową wartość, to wzbudza jednocześnie w odbiorcy pozytywne, przyjemne uczucia, o ile są one zamierzone przez twórcę. Dlatego istnieje rzeczywista więź uczuciowa pomiędzy artystą – nawet tym, który żył w odległej epoce – a odbiorcą (Szuman, 2008, s. 186). Dzięki niej wszyscy ci, którzy przebywają w otoczeniu dzieł sztuki i mają z nimi realny, emocjonalny kontakt, zwłaszcza utrzymujący się dłużej, np. od wczesnego dzieciństwa, mają niezwykle szczerze i trwałe przekonanie o konieczności obecności twórczości artystycznej w życiu jednostek i społeczeństw.

Warto w tym miejscu nadmienić, że Szuman polemizował ze zwolennikami tradycyjnego, występującego często na gruncie nauk psychologicznych, dualistycznego podziału uczuć na przyjemne i nieprzyjemne. Według niego istnieje cała gama uczuć, która jest odzwierciedleniem różnorodnych postaci artystycznego piękna dzieł tworzonych przez artystów (Szuman, 2008, s. 180–181).

Otóż gdybyśmy wierzyli, że tylko po to obcujemy z arcydziełami utworów malarstwa, rzeźby, architektury, muzyki i poezji, by przeżywać mniej lub więcej przyjemne „subiektywne” stany uczuciowe, gdybyśmy uwierzyli, że dzieło sztuki tylko „nas bawi” i urozmaica nam życie, a że nie ma w nim i w naszym uczuciowym stosunku do niego i w samym uczuciu, które ono budzi (zwanym przecież uczuciem głębszego zachwytu, wzniosłego piękna, obejmującego tragizm itp.), gdybyśmy uwierzyli, że nie ma w dziele sztuki i naszych uczuciach nic istotnego i pozapodmiotowego – to tym samym stracilibyśmy nie tylko wiarę w istotny sens sztuki, ale stalibyśmy się chyba niezdolnymi do szczerzego podziwu, szczerego zachwytu i głębokiego wzruszenia estetycznego. (Szuman, 1985, s. 65)

ZAKOŃCZENIE

Jak wykazano artykule, zainteresowania Stefana Szumana sztuką i wychowaniem estetycznym społeczeństwa były bardzo wszechstronne i pogłębione. Polski psycholog miał świadomość tego, że twórczość artystyczna jest potrzebna w życiu każdego człowieka. Aby była ona wartościowa, konieczne jest umiejętne kształtowanie właściwej postawy moralnej, intelektualnej i uczuciowej wszystkich ludzi,

zarówno dzieci, jak i młodzieży oraz dorosłych. Bez tych zabiegów, które muszą być podejmowane przez rodziców, wychowawców, nauczycieli i całe społeczeństwo, kultura duchowa społeczeństwa polskiego będzie uboga, a życie jednostek – pozbawione radości i blasku.

BIBLIOGRAFIA

- Bernaś-Baran, E. (2004). Stefan Szuman w poszukiwaniu uniwersalnych cech osobowości nauczyciela. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pedagogika i Psychologia*, 2, 118–135.
- Danecka-Szopowa, K. (2000). *Od muzyki do etyki. Muzykalność człowieka – muzykalność świata*. Kraków–Warszawa: „Fall”.
- Horbowski, A. (2004). *Kultura w edukacji*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kielar-Turska, M. (2000). Nestor polskiej psychologii rozwojowej i wychowawczej – Stefan Szuman (1889–1972). *Wychowanie w Przedszkolu*, 6, 342–346.
- Kielar-Turska, M. (2019). Stefan Szuman i jego szkoła badań nad rozwojem. W: T. Rzepa, C.W. Domański (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii* (T. 7; s. 121–140). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kobryń, B., Sztobryn, S. (1995). Filozofia wychowania w twórczości Stefana Szumana. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Paedagogica*, 35, 135–142.
- Kostkiewicz, J. (2013). *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Krąpiec, M.A. (1991). *U podstaw rozumienia kultury*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Łysiak, M. (2008). Stefan Bolesław Szuman (1889–1972), chirurg toruński, psycholog i pedagog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Przegląd Lekarski*, 65(2), 113–114.
- Manturzevska, M. (2010). Stefana Szumana psychologia muzyki. *Wychowanie w Przedszkolu*, 1, 4–7.
- Nowakowska, K. (2017). Stefan Szuman jako krytyk psychoanalizy. W: T. Rzepa, C. W. Domański (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii* (T. 6; s. 189–197). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nowakowska, K. (2019). Duchowość w koncepcji rozwoju osobowości Stefana Szumana. W: T. Rzepa, C.W. Domański (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii* (T. 7; s. 203–210). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pieter, J. (1976). *Historia psychologii*. Warszawa: PWN.
- Porayski-Pomsta, J. (2017). Badanie Stefana Szumana nad słownictwem dzieci. W: S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, B. Kamińska (red.), *Studia logopedyczno-lingwistyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin profesora Edwarda Łuczyńskiego* (s. 404–417). Gdańsk: Harmonia Universalis.
- Przetacznikowa, M. (1982). Życie i twórczość Profesora Stefana Szumana (1889–1972). *Psychologia Wychowawcza*, 25, 457–464.
- Słowińska, S. (2007). *Edukacja kulturalna w Polsce i w Niemczech. Inspiracje – propozycje – koncepcje*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szuman, S. (1947a). *Pochwała dyletantów. Rzecz o znaczeniu samorodnej twórczości w wychowaniu estetycznym społeczeństwa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Sztuka”.
- Szuman, S. (1947b). *Problemy życiowe młodzieży dorastającej*. Kraków: Skład Nut.
- Szuman, S. (1948). *O kunszcie i istocie poezji lirycznej*. Toruń: Poligrafika.
- Szuman, S. (1951). *Ruch jako czynnik organizacji i wyrazu w utworach muzycznych*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- Szuman, S. (1961). *O uwadze. Aktywizowanie i kształcenie uwagi dowolnej uczniów na lekcjach w szkole*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

- Szuman S. (1974). *Talent pedagogiczny*. Katowice: J. Nawrocki.
- Szuman, S. (1975a). *Dzieło sztuki a wychowawca i wychowanek*. W: *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (s. 126–133). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1975b). O artystach i ich twórczości. W: *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (s. 28–49). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1975c). O możliwościach i trudnościach poznania rozumienia i zgłębienia dzieł sztuki. W: *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (s. 60–97). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1975d). *Sztuka wzbogaca i pogłębia człowieka*. W: *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (s. 126–133). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1975e). Sztuka a młodzież. W: *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (s. 134–143). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1985). Psychologiczne podstawy kształtowania osobowości. W: *Dzieła wybrane*. T. 2: *Podstawy rozwoju i wychowania w ontogenezie* (s. 14–98). Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1990). *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Szuman, S. (1995). *Natura, osobowość i charakter człowieka*. Kraków: WAM.
- Szuman, S. (2008). O słuchaniu i przeżywaniu muzyki. W: *Wybór pism estetycznych* (s. 165–196). Kraków: Universitas.
- Tomkiewicz, A., Smolińska, J. (1996). Rola sztuki w wychowaniu człowieka w poglądach Stefana Szumana. *Roczniki Nauk Społecznych*, 2, 69–89.
- Tytko, M. (2008). Pedagodzy kultury: Stefan Szuman, Irena Wojnar, Maurice Debosse – relacje w świetle zachowanych listów i wspomnień. *Kultura i Edukacja*, 4, 112–122.
- Tytko, M. (2014). Mjr prof. Stefan Szuman w walce o niepodległość Polski (1939–1945). *Sowiniec: materiały historyczne i dokumenty*, 44, 51–84.
- Wałęga, A. (2007). Środowisko rodzinne a działalność pedagogiczna rodzeństwa Wandy, Stefana i Henryka Szumanów. W: W. Jamrożek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz (red.), *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej* (s. 157–169). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Ziółkowska, J. (2002). Fascynacje i poszukiwania profesora Stefana Szumana. *Edukacja Dorosłych*, 4, 53–68.

ABSTRACT

The article is devoted to the issues of feelings and emotions and contained in the rich scientific heritage of Stefan Szuman, described in the context of his pedagogical and psychological achievements. It presents the scholar's biography, and then characterizes his scientific achievements in the field of psychology and pedagogy. Due to Szuman's particular interest in children's artistic creation, his views in this field were discussed, with particular emphasis on the importance of feelings and emotions that accompany children and young people in creating and receiving works of art. Then, the characteristics of teachers' personal traits according to Szuman were also made. In his opinion, teachers' professional work should focus on good aesthetic education of students in schools. The views of the Polish psychologist on the role of art in adult life were also presented. The article indicates those elements of Szuman's views in which he spoke about the participation of feelings in the process of creating and receiving works of art.

Keywords: Stefan Szuman; feelings; emotions; aesthetic education; art